

УДК 378 : 61-055.2 (477.7) «1910/1920»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.4.461>

*Olena Uvarova**

FEMALE STUDENTS OF THE ODESA HIGHER WOMEN'S MEDICAL COURSES: QUANTITATIVE, ETHNO-CONFESSIONAL, AND SOCIAL COMPOSITION (1910-1920)

Abstract: The article presents the results of a study into the student body of the Odesa Higher Women's Medical Courses in 1910-1920, specifically, data on its quantitative, ethno-confessional, and social composition, as well as an analysis of the religious and material factors that influenced women's access to higher medical education in Odesa in the early 20th century.

The source base of the study consists of documents from Fond No. 62 'Odesa Higher Women's Medical Courses', of the State Archives of the Odesa Region, including reports of the Pedagogical Council, lists of female students, documents concerning tuition fees, petitions, and students' personal files.

The dynamics of the number of students during the first years of the Courses' operation, as well as during the First World War, the revolutionary events, and the socio-political transformations of 1917-1920, are analyzed. A gradual decrease in the number of women admitted to the Courses in 1910-1914 and a sharp increase in enrollment to 300 students in 1915 are established. At the same time, the maintenance of a substantial student body in the following years indicates a sustained demand for women's medical education even amid large-scale social upheavals. The ethno-confessional composition of the female students has been established, with particular attention paid to Jewish women's access to education and the impact of the state-imposed percentage quota that restricted their admission to the Courses. The social background of the female students were identified; they included representatives of various estates and social groups – nobility, townspeople, clergy, peasantry, honorary citizens, as well as daughters of representatives of various professional groups. Such diversity indicates a gradual broadening of the social base of women's medical education.

Archival documents attest to the material difficulties that accompanied the education of many students. Petitions for exemption from tuition fees and for financial assistance supplement the statistical data with specific life stories, demonstrating women's determination to obtain a profession despite financial, family, and social obstacles.

It is concluded that the Odesa Higher Women's Medical Courses were not only an educational institution that provided hundreds of women with an opportunity to obtain professional medical education and pursue a career in medicine, but also an important manifestation of the modernization processes of the early 20th century. At the same time, access to education and the possibility of completing it remained dependent on confessional, social, and material restrictions.

Keywords: education, women's education, higher women's medical education, Higher Women's Medical Courses, government education policy, gender stereotypes, women's studies, students, female students, Jews, Odesa

* *Uvarova Olena* – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor in the Department of Social Sciences, Odesa National Medical University (Odesa, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2274-4003>; e-mail: uvarova@ukr.net

Олена Уварова*

СТУДЕНТКИ ОДЕСЬКИХ ВИЩИХ ЖІНОЧИХ МЕДИЧНИХ КУРСІВ: КІЛЬКІСНИЙ, ЕТНОКОНФЕСІЙНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД (1910–1920 РР.)

Анотація: У статті представлено результати дослідження контингенту слухачок Одеських вищих жіночих медичних курсів у 1910–1920 рр., а саме, відомості про його кількісний, етноконфесійний і соціальний склад, а також аналіз релігійних і матеріальних чинників, які впливали на доступ жінок до вищої медичної освіти в Одесі на початку 20 ст.

Джерельну базу роботи становлять документи фонду № 62 «Одеські вищі жіночі медичні курси» Державного архіву Одеської області, зокрема звіти Педагогічної ради, списки слухачок, документи про оплату навчання, прохання й особові справи курсисток.

Проаналізовано динаміку чисельності слухачок у перші роки функціонування курсів, а також в умовах Першої світової війни, революційних подій і суспільно-політичних трансформацій 1917–1920 рр. Встановлено поступове зменшення кількості прийнятих на навчання у 1910–1914 рр. та різке збільшення набору до 300 осіб у 1915 р. Водночас збереження значного контингенту слухачок у наступні роки свідчить про стійкий попит на жіночу медичну освіту навіть за умов масштабних суспільних потрясінь. З'ясовано етноконфесійний склад курсисток, особливу увагу приділено доступу до навчання жінок юдейського віросповідання та впливу встановленої державою процентної норм, що обмежувала їхній вступ на курси. Виявлено соціальне походження слухачок, серед яких були представниці різних станів і соціальних груп – дворянства, міщан, духовенства, селянства, почесних громадян, а також доньки представників різних професійних груп. Така різноманітність свідчить про поступове розширення соціальної бази жіночої медичної освіти.

Архівні документи засвідчують матеріальні труднощі, які супроводжували навчання багатьох курсисток. Прохання про звільнення від оплати та надання матеріальної допомоги доповнюють статистичні відомості конкретними життєвими історіями, демонструючи прагнення жінок здобути професію попри фінансові, сімейні та соціальні перешкоди.

Зроблено висновок, що Одеські вищі жіночі медичні курси були не лише освітньою інституцією, яка відкривала сотням жінок можливість здобути професійну медичну освіту та реалізувати себе у лікарській професії, а й важливим проявом модернізаційних процесів початку 20 ст. Водночас доступ до освіти та можливість її завершення залишалися залежними від конфесійних, соціальних і матеріальних обмежень.

Ключові слова: освіта, жіноча освіта, вища жіноча медична освіта, вищі жіночі медичні курси, урядова політика в освіті, гендерні стереотипи, жіночі студії, студентство, курсистки, євреї, Одеса

* Уварова Олена Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук, Одеський національний медичний університет (Одеса, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2274-4003>; e-mail: uvarova@ukr.net

Вступ. Розвиток жіночої вищої освіти у пореформеній Російській імперії був невід'ємною складовою суспільних трансформацій другої половини 19 – початку 20 ст. та відображав модернізаційні процеси цієї доби. Прагнення частини громадськості до розширення освітніх можливостей для жінок наштовхувалося на державну політику, спрямовану на збереження самодержавного порядку й усталених соціальних основ. Університетський статут 1863 р. фактично припинив доступ жінок до університетської освіти, яким вони почали користуватися з 1859 р. Однак зростання кількості жінок, зацікавлених у здобутті вищої освіти, й активізація громадської підтримки цього руху зумовили поступову зміну урядової політики¹. Однією з таких поступок стало відкриття з 1870-х років спеціальних закладів для жіночої освіти – Вищих жіночих курсів, які стали компромісною формою доступу жінок до вищої освіти поза університетською системою². Ці заклади значною мірою були результатом громадської, а не державної ініціативи. Водночас держава та консервативні кола суспільства сприймали як саму ідею жіночої вищої освіти, так і її здобувачок із недовірою та пересторогою³.

Особливо прискіпливо, з огляду на специфіку професії, розглядалася ідея дозволу жінкам займатися медичною практикою⁴. До курсисток-«медичок» висували численні, здебільшого необґрунтовані, претензії, пов'язані нібито з їхньою аморальністю, непорядністю, невихованістю тощо. Водночас подібні суспільні упередження не стримували жінок від мрії здобути медичну освіту та професію лікарки. На українських землях у пізньоімперський період жінки, які прагнули вивчати медицину, могли вступити на відповідні курси у Києві (1907), Харкові (1910) та Одесі (1910). Одеські вищі жіночі медичні курси (ОВЖМК) у 1910–1920 рр. надали можливість здобути медичну освіту сотням жінок.

Метою дослідження є визначення соціальної та етноконфесійної основи формування контингенту слухачок ОВЖМК у 1910–1920 рр. Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*: 1) простежити динаміку кількісного складу слухачок ОВЖМК; 2) з'ясувати належність курсисток до основних етноконфесійних груп і простежити зміни цього складу впродовж перших років функціонування курсів; 3) виявити соціальне походження слухачок, зокрема їхню належність до різних станів і соціальних груп.

Відомості про кількісний склад слухачок дозволяють визначити масштаби залучення жінок до вищої медичної освіти в Одесі та простежити динаміку формування контингенту ОВЖМК. Співвідношення представниць різних конфесій дає змогу проілюструвати реальні межі доступу різних груп жінок до професійної освіти. Особливо важливим у цьому контексті є питання обмежень прийому жінок юдейського віросповідання внаслідок дії у Російській імперії відповідних процентних квот. Виявлення соціального складу курсів дає можливість відповісти на питання: для яких соціальних груп жінок на початку 20 ст. ставала доступною професійна медична освіта.

¹ Dudgeon R.A. The Forgotten Minority: Women Students in Imperial Russia, 1872-1917. *Russian History*. 1982. Vol. 9, No. 1. P. 2.

² Добровольська В.А. Основні тенденції формування вищої жіночої освіти півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття. *Історичний архів. Наукові студії*. 2016. № 16. С. 24-25.

³ Dudgeon R.A. The Forgotten Minority... P. 2.

⁴ Кобченко К. Жіноцтво України у медичних професіях: початок шляху (середина XIX – поч. XX ст.). *Гендерна проблематика та антропологічні горизонти: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, Острозького району, 26-27 травня 2011 р.* Острог, 2011. С. 39.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними демографічними трансформаціями українського суспільства, що спричиняють зростання частки жінок у медичній освіті, потребою осмислення історичних чинників формування професійної ідентичності медиків, а також загальнонауковими дискусіями довкола проблем гендерної рівності.

Огляд літератури та джерел. Розвитку освіти для жінок у середині 19 – на початку 20 ст., становленню навчальних закладів на українських землях, зокрема в Одесі, а також ролі цих закладів у житті жіноцтва з урахуванням історичного контексту та соціальної динаміки в регіонах присвячено праці В.Добровольської⁵, Є.Хланти та В.Деленко⁶, О.Мельника⁷. Розвиток медичної освіти розглянуто у праці К.Кобченко⁸.

Безпосередньо контингенту курсисток у Російській імперії присвячено роботи відомих історикинь Рут Даджон⁹, Керол Дайхаус¹⁰, Катерини Кобченко¹¹, а також низку статей Оксани Драч¹². Етносоціальне походження, а також громадську і політичну діяльність слухачок медичних курсів досліджувала Барбара Енгель¹³, історію ОВЖМК – К.Васильєв¹⁴. Попри наявність праць з історії жіночої освіти та висвітлення окремих аспектів діяльності ОВЖМК, історія одеських курсів, зокрема характеристика їхнього контингенту слухачок, досі не досліджена.

Заповнити наявні прогалини дають змогу документи ОВЖМК, що сьогодні становлять фонд № 62 Державного архіву Одеської області. Автором опрацьовано звіти за 1910-1913 і 1915 рр. На жаль, звітів за інші роки функціонування курсів в архіві не виявлено.

Виклад основного матеріалу. ОВЖМК були організовані за ініціативи професорів медичного факультету Новоросійського (Одеського) університету. Курси були приватним навчальним закладом, який утримувався за рахунок плати за навчання, що вносили курсистки, а також благодійних пожертв. Повний курс навчання тривав п'ять років, а слухачками могли бути жінки віком від 18 до 35 років. Важливою особливістю курсів було те, що вони забезпечували медичну освіту університетського рівня¹⁵.

З моменту опублікування в газетах різних міст імперії повідомлень про відкриття курсів в Одесі на адресу Педагогічної ради почали надходити численні запити від жінок, які

⁵ Добровольська В.А. Основні тенденції формування вищої жіночої освіти... С. 24-30.

⁶ Хланта Є., Деленко В. Розвиток жіночої освіти у Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2024. Вип. 40. С. 72-79.

⁷ Мельник О.В. Модернізація жіночої освіти в Одесі (1879-1919 рр.). *Інтелекція і влада*. 2010. Вип. 20. С. 55-68.

⁸ Кобченко К. Жіноцтво України у медичних професіях... С. 37-48.

⁹ Dudgeon R.A. The Forgotten Minority... P. 1-26.

¹⁰ Dyhouse C. *Students: A Gendered History*. London: Routledge, 2006. 288 p.

¹¹ Кобченко К. Слухачки київських вищих жіночих курсів: груповий портрет. *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12. С. 49-54.

¹² Драч О.О. Вища жіноча освіта в Російській імперії в другій половині XIX ст.: мотивація, динаміка та соціально-демографічні характеристики курсисток. *Інтелекція і влада*. 2009. Вип. 16. С. 54-65; Драч О.О. Особливості етносоціального складу курсисток вищої жіночої школи в 70-80-х рр. XIX ст. *Гуржіївські історичні читання*. 2011. Вип. 4. С. 128-130; Драч О.О. Особливості контингенту вищих жіночих курсів у Російській імперії на початку XX ст. *Гуржіївські історичні читання*. 2009. Вип. 3. С. 184-188.

¹³ Engel B. Women Medical Students in Russia, 1872-1882: Reformers or Rebels? *Journal of Social History*. 1979. Vol. 1, No. 3. P. 394-414.

¹⁴ Васильєв К.К. Высшие женские медицинские курсы. *Медицина Южной Пальмиры*. Одесса: Optimum, 2009. С. 307-328.

¹⁵ Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 62. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 39-43.

бажали вступити на навчання. Особливо цікавим є контингент слухачок, які вступили на курси у 1910 р., тобто першого набору. Цим жінкам, нарівні з професорами-засновниками, довелося взяти на себе відповідальність за успішне втілення ідеї створення нового навчального закладу. Станом на 30 жовтня 1910 р. на ОВЖМК налічувалося 109 слухачок, з яких 11 були юдейського віросповідання. Крім того, з дозволу педагогічної ради до відвідування лекцій і практичних занять було допущено ще 4 особи, які на той час не були остаточно зараховані через неповне внесення плати за навчання¹⁶. Таким чином, восени 1910 р. 113 дівчат і жінок розпочали свій шлях до складної, але суспільно важливої професії лікаря.

У 1910 р. із загальної кількості 1 500 поданих прохань близько 1 400 надійшло від осіб юдейського віросповідання¹⁷. Керівництво курсів суворо дотримувалося встановленої 10-відсоткової норми під час зарахування євреєнок, хоча й зазначало, що це «не могло не позначитися найнегативнішим чином на матеріальному становищі курсів, оскільки спричинило досить значне обмеження кількості їхніх слухачок, а отже, і різке зменшення плати за відвідування лекцій»¹⁸. Значно більша кількість євреєнок, які виявили бажання вступити на курси, порівняно з кількістю фактично прийнятих, свідчить про існування розриву між освітнім попитом і можливістю його реалізації у межах тогочасних правових обмежень.

Протягом першого півріччя вибуло 5 осіб, унаслідок чого загальна кількість слухачок становила 108¹⁹. Згідно звіту Педагогічної ради за 1910 р., до їхнього складу входили жінки різного віросповідання: православного – 79, юдейського – 11, караїмського – 9, римсько-католицького – 5, вірмено-григоріанського – 2, лютеранського – 1, єпископської церкви Фінляндії – 1. Переважно це були незаміжні дівчата – 94 особи, однак певну частину становили і заміжні жінки – 14 осіб²⁰.

Ще більш різноманітним було соціальне походження цих слухачок, яке у документах зафіксовано відповідно до стану, соціального статусу або професії їхніх батьків чи чоловіків. Серед слухачок були представниці дворянства, військових і цивільних чинів – 22, міських станів – 48, лікарського стану – 1, духовного стану – 9, почесних громадян – 9, селян – 5, військових нижніх чинів – 3; дочок фельдшера – 2, провізора – 1, а також козачка – 1, жінки студентів – 3, поселянки – 2, піддані інших держав: грецькі – 1 і болгарські – 1²¹. Така різноманітність соціального походження свідчить, що ОВЖМК були доступними для представниць різних соціальних груп, хоча їхня чисельність у складі контингенту була нерівномірною.

Переважає більшість курсисток були віком від 19 до 26 років. Найстаршій із них, яку було прийнято за особливим клопотанням піклувальника Одеського навчального округу, виповнився 41 рік²². Деякі слухачки вже мали досвід у медичній сфері: троє мали атестати фельдшерниць, ще троє – повивальних бабок, одна – зубного лікаря, а одна – повивальної

¹⁶ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 48.

¹⁷ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 63в.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 75.

²⁰ Ibid. Арк. 74.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

бабки та фельдшериці²³. За рівнем попередньої освіти майже всі вони були випускницями гімназій – 99 осіб; п'ятеро закінчили єпархіальне училище, троє – комерційне училище, одна – інститут²⁴. Протягом першого 1910-1911 навчального року загалом вибуло 8 слухачок, із них 7 православного та 1 католицького віросповідання, отже кількість курсисток становила 105 осіб²⁵.

Студентки мали різні джерела для забезпечення проживання й оплати навчання: одних утримували батьки або чоловіки, інші отримували матеріальну допомогу від родичів – братів, сестер, дядьків тощо. Власне, жінки також докладали зусиль для самозабезпечення: у канікулярний час підробляли переписуванням документів і службою в конторах, давали приватні уроки. Невелика кількість слухачок отримувала земські стипендії²⁶. Деякі слухачки не могли сплатити повну суму за перше півріччя, і досить швидко з'ясувалося, що таких було чимало²⁷. Не менш ніж 20% курсисток становили так звану групу «недостатніх», тобто осіб, які не могли сплачувати за навчання у повному обсязі та потребували фінансової допомоги²⁸. Вони регулярно зверталися до Педагогічної ради з відповідними проханнями. З огляду на це Педагогічна рада намагалася вжити заходів для надання їм матеріальної допомоги, зокрема шляхом проведення благодійних вечорів і концертів, а також створення спеціального капіталу, кошти якого планувалося спрямовувати на підтримку нужденних слухачок²⁹.

Хоча в документах курсів простежується піднесений настрій адміністрації та викладачів курсів з приводу першого набору жінок, зокрема зазначається, що канцелярія була буквально завалена проханнями, другий набір виявився меншим за перший. На кількість прийнятих знову негативно вплинуло дотримання встановленої процентної квоти для осіб єврейського віросповідання.

На початок 1911-1912 навчального року на перший курс було подано 122 прохання, з них від осіб християнського та караїмського віросповідання – 48, єврейського – 74. Протягом вересня, унаслідок надходження нових клопотань, кількість бажаючих вступити зросла. Однак на початок навчального року на курсах було зараховано лише 77 осіб. Із них дві слухачки через матеріальні труднощі вибули, тому за результатами першого семестру 1911-1912 навчального року на курсах залишилося 75 слухачок³⁰. За віросповіданням серед них були: православного – 57, єврейського – 7, караїмського – 4, римсько-католицького – 4, вірмено-григоріанського – 2, лютеранського – 1³¹.

За становим походженням розподіл цих курсисток був таким: доньки та дружини дворян, військових і цивільних чинів – 22; представниці міських станів – 21; лікарського стану – 3; духовного стану – 8; почесних громадян – 5; селян – 4; доньки фельдшера – 1; козачка – 1; жінки студентів – 1; поселянки – 5. Окремо в документах зазначено підданих інших держав: грецьких – 1, турецьких – 1, великобританських – 1, австрійських – 1³².

²³ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 84.

²⁴ Ibid. Арк. 74-75.

²⁵ Ibid. Арк. 32-32зв.

²⁶ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 63.

²⁷ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 75.

²⁸ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 63.

²⁹ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 63, 75.

³⁰ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 67.

³¹ Ibid. Арк. 59.

³² Ibid. Арк. 59-60.

Педагогічна рада продовжувала надавати посильну допомогу малозабезпеченим слухачкам. Так, 14 листопада 1911 р. було організовано благодійний вечір, який приніс 1800 руб. чистого доходу. До надання допомоги слухачкам долучилися також дві благодійниці. На початку 1911-1912 навчального року баронеса Є.О.Маас пожертвувала кошти у розмірі повної річної плати за навчання однієї слухачки, а особа, яка побажала залишитися невідомою, зробила пожертву на користь малозабезпечених слухачок у розмірі 50 руб.³³

Тенденція до зменшення кількості набору простежується і в наступні роки. Так, у рік відкриття курсів було прийнято 113 слухачок, наступного року – 75, у 1912 р. – також 75, у 1913 р. – 65, у 1914 р. – 55. І лише у 1915 р. кількість прийнятих абітурієнток різко зросла і досягла 300 осіб. Таке збільшення було пов'язане не лише зі зростанням потреби в лікарях в умовах Першої світової війни, а й із Постановою Ради міністрів Російської імперії від 24 липня 1915 р. (затвердженою імператором 10 серпня) «Про пільговий прийом до вітчизняних навчальних закладів дітей осіб, які несуть службу в лавах діючої армії, а рівно й самих учасників війни...». Цим актом дозволялося, незалежно від національності та віросповідання, приймати до навчальних закладів дітей осіб, які служили в армії³⁴. Таким чином, для єврейських дівчат це суттєво розширило можливості вступу понад встановлену квоту.

Таблиця 1. Етноконфесійний склад слухачок 1-5 курсів ОВЖМК
на 1 січня 1916 р.³⁵

Віросповідання	1 курс (рік вступу 1915)	2 курс (рік вступу 1914)	3 курс (рік вступу 1913)	4 курс (рік вступу 1912)	5 курс (рік вступу 1911)
Православне	142	52	31	29	37
Римо-католицьке	5	4	6	3	3
Лютеранське	2	-	-	1	1
Вірмено-григоріанське	2	2	3	1	3
Караїмське	6	3	2	2	3
Юдейське	140	19	7	6	9
Старообрядницьке	-	-	-	1	-
Разом	297	80	49	43	56

Із 300 жінок, прийнятих у 1915 р., 160 були християнського віросповідання. Відповідно до встановленої процентної норми до них було прийнято ще 10 жінок юдейського віросповідання. Водночас, згідно з циркулярним розпорядженням Міністра народної освіти, понад встановлену квоту було дозволено прийняти ще 130 жінок-єврейок «за причетністю до війни». За сімейними обставинами троє жінок не змогли

³³ Ibid. Арк. 64.

³⁴ Еврейская неделя. 1915. № 15. С. 7-8.

³⁵ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.

приступити до занять, тому фактична кількість вступниць 1915 р., які розпочали навчання, становила 297 осіб. На кінець календарного 1915 р. на курсах навчалася 525 слухачок, з яких на першому курсі – 297, на другому – 80, на третьому – 49, на четвертому – 43, на п'ятому – 56³⁶. Звіт Педагогічної ради за 1915 р. дає змогу провести порівняльний аналіз контингенту слухачок за етноконфесійною належністю та становим походженням (таблиці 1-2).

Таблиця 2. Соціально-становий склад слухачок 1-5 курсів ОВЖМК на 1 січня 1916 р.³⁷

Стан, професійна група, підданство	1 курс (рік вступу 1915)	2 курс (рік вступу 1914)	3 курс (рік вступу 1913)	4 курс (рік вступу 1912)	5 курс (рік вступу 1911)
Княгинь	-	-	-	1	-
Доньок дворян	9	7	1	3	1
-//- цивільних чинів	42	18	12	10	11
-//- почесних громадян	12	1	1	5	3
-//- міщан	151	28	17	9	17
-//- селян	20	7	10	3	3
-//- військових нижніх чинів	2	2	1	-	2
-//- військових	11	5	1	4	2
-//- духовних	17	4	-	3	7
Лікарського стану ³⁸	8	1	2	2	2
Купецького -//-	22	3	2	-	4
Казачьок	1	1	-	-	1
Поселянок	1	2	2	2	1
Донька царанина	-	-	-	-	1
Грецькопідданих	-	-	-	-	1
Румунопідданих	-	1	-	-	-
Великобританськопідданих	-	-	-	1	-
Турецькопідданих	1	-	-	-	-
Данськопідданих	1	-	-	-	-
Разом	297³⁹	80	49	43	56

Кількість тих, хто навчався, на всіх курсах не залишалася сталою протягом року, а постійно змінювалася внаслідок вибуття, поновлення та зарахування нових слухачок (таблиця 3).

³⁶ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 79.

³⁷ Ibid. Арк. 13в. Подано згідно документу.

³⁸ Примітно, що доньок лікарів серед слухачок усіх п'яти курсів було лише 15, тобто 2,9% від їхньої загальної кількості. Це дає підстави порушити питання про причини такої незначної представленості.

³⁹ У сумі має бути 298, але по тексту звіту вказано, що загальна кількість курсисток 1-го курсу саме 297.

Таблиця 3. Динаміка кількісного складу слухачок 1-5 курсів ОВЖМК за даними на 1 січня 1916 р.⁴⁰

Курс	Рахувалось на початку 1915 р.	Вибуло	Вступило	Зараховані на курс для повторного навчання	Рахувалось на початок 1916 р.
1 курс	-	3	300	-	297
2 курс	55	6	21	10	80
3 курс	63	18	2	2	49
4 курс	40	2	2	3	43
5 курс	55	4	5	-	56
Разом	213	33	330	15	525

Як правило, основними причинами вибуття курсисток були неспроможність сплачувати за навчання та неуспішність із навчальних дисциплін. До проблем, пов'язаних із початком воєнних дій у роки Першої світової війни, у 1917 р. додалися труднощі, спричинені революційними подіями у Російській імперії. Педагогічна рада, як правило, намагалася допомагати жінкам, зокрема продовжуючи організовувати благодійні концерти. У проханнях, які надходили до Педагогічної ради, курсистки описували не лише своє матеріальне становище, а й зазначали склад родини, професію батька чи чоловіка. Ці відомості дають змогу визначити соціальне походження конкретних осіб і доповнити узагальнену характеристику соціального складу слухачок ОВЖМК даними про їхні індивідуальні життєві обставини. Додатково цьому можуть слугувати документи з особових справ.

Наприклад, слухачка 2-го курсу Євгенія Гулідова у клопотанні від 1 квітня (19 березня) 1918 р. про звільнення її від сплати за навчання у 2-му семестрі зазначала, що через виняткові обставини її батько, який отримував невелику заробітну плату й утримував велику родину, більшість членів якої були шкільного віку, не мав змоги надіслати їй гроші. Сама ж Є. Гулідова власною працею заробляла на прожиття й оренду житла⁴¹. З її особової справи дізнаємося, що вона народилася 1897 р., була православного віросповідання, у 1916 р. закінчила Аккерманську жіночу гімназію та була донькою особистого почесного громадянина⁴². Курсистка 2-го курсу Олена Добрянська у проханні від 15 (2) листопада 1918 р. повідомляла: «З огляду на вкрай скрутне матеріальне становище мого батька, помічника класних наглядців Одеського комерційного училища купецького стану... та сім дітей [у родині], я прошу звільнити мене від оплати за поточне 1-ше півріччя 1918-19»⁴³. Складні матеріальні обставини змусили звернутися по допомогу і слухачку 3-го курсу Олену Ковалевську-Зеленецьку. У проханні від 8 листопада (26 жовтня) 1918 р. вона писала: «Зараз, через майже повну відсутність попиту на інтелігентну працю, я не маю заробітку.

⁴⁰ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.

⁴¹ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 12.

⁴² ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 552. Арк. 5-9, 12.

⁴³ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 59.

Жахлива ж дорожняча при напівголодному існуванні поглинає останні заощадження, зібрані мною та моїм чоловіком-студентом протягом літа»⁴⁴.

Можна сподіватися, що ці й інші жінки змогли продовжити навчання і зрештою здобути лікарську професію, хоча встановити їхню подальшу долю можна буде лише у результаті окремого дослідження. Певну впевненість в їхній наполегливості дають слова слухачки Надії Кожевникової-Карпової, яка у проханні від 30 (17) жовтня 1918 р. про звільнення від оплати через скрутне матеріальне становище писала: «...я дуже хочу вчитися, мені не хотілося б розпрощатися зі своєю мрією та кидати курси, адже я доклала чимало зусиль та енергії, щоб нарешті стати на омріяний шлях»⁴⁵.

Архівний пошук дозволив виявити річні звіти лише за 1910-1913 рр. та 1915 р. Приблизні дані про кількісний склад слухачок дає змогу отримати справа під назвою «Про сплату за навчання у 1919-1920 н.р.», яка містить поіменні списки за курсами, що дозволило провести підрахунки (таблиця 4).

Таблиця 4. Кількісний склад слухачок 1-5 курсів ОВЖМК у 1919-1920 н.р.
(за списками про оплату за навчання)⁴⁶

1 курс (рік вступу 1919)	2 курс (рік вступу 1918)	3 курс (рік вступу 1917)	4 курс (рік вступу 1916)	5 курс (рік вступу 1915)	Разом на 1-5 курсах у 1919-1920 н.р.
162	209	345	215	171	1102

У сукупності ці показники демонструють, що ОВЖМК не припинили своєї діяльності в умовах суспільно-політичних трансформацій 1914-1920 рр., а продовжували забезпечувати можливість здобуття жінками вищої медичної освіти. Значне зростання кількості прийнятих у 1915 р. та збереження контингенту слухачок у наступні роки свідчать про стійкий попит на медичну освіту, незважаючи на складні воєнні та політичні обставини. Звісно, що кількість слухачок на кожному курсі, наведена у таблиці 4, може не збігатися з кількістю осіб на момент вступу. Протягом усього періоду навчання відбувався постійний рух контингенту: слухачки вибували, поновлювалися, переводилися на наступні курси або залишалися на повторний рік навчання. Саме тому чисельність окремого набору поступово змінювалася протягом років навчання.

Особливо показовою є чисельність слухачок 5-го курсу у 1919-1920 н.р. Це був набір 1915 р., який вирізнявся надзвичайно великою кількістю прийнятих – 300 осіб. Однак у випускному році на 5-му курсі залишилася 171 слухачка, тобто 57% прийнятих у 1915 р. Отже, масовий вступ не означав автоматичного завершення освіти. Таке скорочення може бути пов'язане з різними обставинами, серед яких – матеріальні труднощі та неспроможність сплачувати за навчання, неуспішність, сімейні обставини, а в умовах Першої світової війни – також можливе залучення жінок до роботи у медичних установах

⁴⁴ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 61.

⁴⁵ Ibid. Арк. 21.

⁴⁶ ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1653. Арк. 1-25.

або інших форм допомоги фронту. Водночас останні припущення потребують додаткової перевірки за особовими справами й іншими документами, які дадуть змогу встановити долю конкретних слухачок. Вивчення з цією метою прохань про грошову допомогу та особових справ є перспективою подальших досліджень, що дозволять побачити за статистичним контингентом конкретних жінок із різними життєвими та професійними траєкторіями.

1919-1920 навчальний рік був останнім академічним роком функціонування ОВЖМК як окремого навчального закладу. У 1920 р. їх було об'єднано з медичним факультетом Новоросійського (Одеського) університету в єдиний заклад – Медичну академію, яку в 1922 р. було реорганізовано в Одеський медичний інститут.

Висновки. ОВЖМК стали важливим осередком жіночої вищої освіти в Одесі та забезпечили доступ до професійної медицини жінкам із різним соціальним та етноконфесійним походженням.

Отримані в результаті вивчення архівних документів відомості свідчать про загалом зростаючу динаміку формування студентського контингенту курсів. Після поступового зменшення кількості прийнятих у 1910-1914 рр. відбулося різке збільшення набору у 1915 р., коли на курси було прийнято 300 жінок. Значна кількість тих, хто навчався, зберігалася і в наступні роки: у 1919-1920 н.р. на п'яти курсах рахувалося загалом 1102 слухачки. Це свідчить про збереження попиту на вищу медичну освіту для жінок в умовах воєнних, революційних і соціально-економічних потрясінь.

Етноконфесійний склад слухачок демонструє вплив державної політики на доступ до освіти. Особливо показовою є ситуація з жінками юдейського віросповідання: значна кількість поданих ними прохань у 1910-му та наступних роках не відповідала кількості фактично прийнятих через дію процентної норми. Отже, склад слухачок формувався не лише під впливом освітнього попиту, а й у межах обмежень, встановлених державою.

Контингент ОВЖМК був соціально різноманітним. Серед слухачок були представниці дворянства, міських станів, духовенства, селянства, почесних громадян, а також доньки представників різних професійних груп. Таким чином, медична освіта поступово виходила за межі вузького соціального середовища та ставала доступною жінкам із різних соціальних груп. Водночас можливість здобуття освіти визначалася не тільки формальним правом на вступ, а й спроможністю жінки та її родини забезпечити тривале навчання. Уже в перший рік діяльності щонайменше п'ята частина курсисток належала до групи малозабезпечених і потребувала фінансової допомоги.

Таким чином, аналіз кількісного, етноконфесійного та соціального складу слухачок ОВЖМК дає підстави розглядати цей навчальний заклад не лише як освітню інституцію, що відкривала сотням жінок можливість здобути професійну медичну освіту та реалізувати себе у лікарській професії, а й як важливий прояв модернізаційних процесів початку 20 ст. Водночас доступ до освіти та можливість її завершення залишалися у деяких випадках залежними від конфесійних, соціальних і матеріальних обмежень.

Подяка. Робота над статтею розпочалася під час перебування авторки в Інституті Алексантері (Університет Гельсінкі, Фінляндія) у межах Visiting Fellows Programme, вересень 2025 р. Авторка висловлює щирі вдячність керівництву та науковій спільноті Інституту Алексантері за всебічну підтримку та професійне середовище, а також дякує

адміністрації та співробітникам Державного архіву Одеської області за створення комфортних умов для опрацювання архівних фондів.

Заява про відсутність конфлікту інтересів. Автор заявляє, що не має жодного реального чи потенційного конфлікту інтересів (фінансового, професійного, особистого або інституційного), який міг би вплинути на результати дослідження, їх інтерпретацію або подання матеріалу в цій публікації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 62 «Одеські вищі жіночі медичні курси», 1908-1920 рр.

Література

- Васильєв К.К.** Высшие женские медицинские курсы. *Медицина Южной Пальмиры*. Одесса: Optimum, 2009. С. 307-328.
- Добровольська В.А.** Основні тенденції формування вищої жіночої освіти півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття. *Історичний архів. Наукові студії*. 2016. № 16. С. 24-30.
- Драч О.О.** Вища жіноча освіта в Російській імперії в другій половині XIX ст.: мотивація, динаміка та соціально-демографічні характеристики курсисток. *Інтелігенція і влада*. 2009. Вип. 16. С. 54-65.
- Драч О.О.** Особливості етносоціального складу курсисток вищої жіночої школи в 70-80-х рр. XIX ст. *Гуржійські історичні читання*. 2011. Вип. 4. С. 128-130.
- Драч О.О.** Особливості контингенту вищих жіночих курсів у Російській імперії на початку XX ст. *Гуржійські історичні читання*. 2009. Вип. 3. С. 184-188.
- Кобченко К.** Жіноцтво України у медичних професіях: початок шляху (середина XIX – поч. XX ст.). *Гендерна проблематика та антропологічні горизонти*: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, Острог, 26-27 травня 2011 р. Острог, 2011. С. 37-48.
- Кобченко К.** Слухачки київських вищих жіночих курсів: груповий портрет. *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12. С. 49-54.
- Мельник О.В.** Модернізація жіночої освіти в Одесі (1879-1919 рр.). *Інтелігенція і влада*. 2010. Вип. 20. С. 55-68.
- Хланта Є., Деленко В.** Розвиток жіночої освіти у Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2024 Вип. 40. С. 72-79.
- Dudgeon R.A.** The Forgotten Minority: Women Students in Imperial Russia, 1872-1917. *Russian History*. Vol. 9, No. 1. 1982. P. 1-26.
- Dyhouse C.** Students: A Gendered History. London: Routledge, 2006. 288 p.
- Engel B.** Women Medical Students in Russia, 1872-1882: Reformers or Rebels? *Journal of Social History*. 1979, Vol. 12, No. 3. P. 394-414.

Перше надходження – 13.08.2026

Прийнято до друку – 27.08.2026

Оприлюднено на сайті – 31.08.2026